

KONRAD BOBIATYŃSKI*
Instytut Historyczny
Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0002-9832-3048

AKTYWNOŚĆ SENATORÓW LITEWSKICH PODCZAS SEJMÓW Z PIERWSZEGO OKRESU PANOWANIA JANA III SOBIESKIEGO (1676-1683) I ICH STOSUNEK DO NAJWAŻNIEJSZYCH PROBLEMÓW PAŃSTWA W ŚWIETLE WOTÓW SENATORSKICH

Activity of Lithuanian Senators during Sejms in the first period of John III Sobieski's reign (1676-1683) and their attitude to the most important problems of the state in the light of the senatorial speeches

Abstract

The article presents the activity of Lithuanian Senators during the first five General Sejms in the time of John III Sobieski (1676-1683). As it turned out, they came to the Sejms and spoke at the sessions much more frequently than their Crown colleagues. Overall, the attendance of this group was about 47% and of the speeches – 25%. This contradicts the thesis of a gradual decline in the participation of members of the upper house in parliamentary sessions during the 17th century.

An analysis of the senatorial speeches shows that in Sobieski's times we are dealing with a decrease in the level of oratorical art. Speeches were an opportunity not only to express an opinion on the state's problems but were also used in internal combat, to strike at opponents. Additionally, the contents of the speeches lacked ideas for reforms of the state. They focused on issues relevant to the so-called "Lithuanian *raison d'etat*."

Keywords: General Sejm, Lithuanian Senators, aristocratic factions, attendance, senatorial speeches

---

* Konrad Bobiatyński (ur. 1977) – dr hab., adiunkt w Zakładzie Historii Nowożytnej w Instytucie Historycznym UW; zainteresowania naukowe: historia polityczna i społeczna Litwy XVII w., staropolska sztuka wojenna XVI-XVII w.; autor ok. 80 publikacji naukowych, w tym 4 książek. E-mail: k_bob@wp.pl.

Abstrakt

W artykule tym przedstawiono aktywność senatorów litewskich podczas pierwszych pięciu sejmów walnych w czasach Jana III Sobieskiego (1676-1683). Jak się okazało, dużo częściej przyjeżdżali oni na sejmy i wotowali niż ich koronni koledzy. Ogółem frekwencja tej grupy wynosiła ok. 47%, a wota wygłosiło 25%. Zaprzecza to tezie o stopniowym spadku udziału członków izby wyższej w obradach parlamentu na przestrzeni XVII w.

Analiza wotów senatorskich pokazała, iż w czasach Sobieskiego doszło do obniżenia poziomu sztuki oratorskiej. Wota stanowiły okazję nie tylko do wyrażenia opinii na problemy państwa, lecz również były wykorzystywane w walce wewnętrznej do uderzenia w przeciwników. Również w treści wystąpień brak było pomysłów na reformy państwa. Koncentrowały się one wokół zagadnień istotnych dla tzw. „litewskiej racji stanu”.

Słowa kluczowe: Sejm walny, Senatorowie litewscy, faksje magnackie, frekwencja, wota senatorskie

Jednym z najważniejszych etapów procedowania sejmów walnych w czasach I Rzeczypospolitej były niewątpliwie wota senatorskie. Jak zaznacza Stefania Ochmann-Staniszevska: „formalnie – inaugurowały one obrady, rozpoczynając dyskusję nad programem rządu; merytorycznie – wzbogacając o nowe treści propozycję od Tronu, wyznaczały kierunek i zakres tematyki obrad; politycznie – były adresowane zarówno do króla, jak i do szlachty, próbując godzić interesy obu stron”¹. Większość badaczy parlamentaryzmu zwraca uwagę przede wszystkim na ich istotną rolę opiniotwórczą, podkreślając, iż musiały wywierać duży wpływ na kształtowanie się postaw politycznych podczas obrad parlamentu, a dzięki wydaniu drukiem, bądź też rozpowszechnieniu w postaci odpisów rękopiśmiennych – także wśród szerszych kręgów szlachty. Zaznaczyć też należy, iż w literaturze przedmiotu kładzie się również nacisk na walory edukacyjne mów senatorskich².

Nie ulega wątpliwości, iż w epoce tzw. „srebrnego wieku” (koniec XVI w. i pierwsza połowa XVII w.) wota senatorskie – jak to ujął Edward Opaliński: „cechował [...] na ogół wysoki poziom, zarówno merytoryczny, jak i oratorski”. W swoich wystąpieniach senatorowie przedstawiali samodzielną ocenę sytuacji politycznej w kraju, popartą – czasami bardzo pogłębioną i wszechstronną – argumentacją ustrojową i historyczną³. Władysław Czapliński zaznacza, iż także w drugiej połowie XVII w. „wygłaszane były mowy senatorskie, które również budzą nasz podziw, jeśli chodzi o rozsądne myśli, czy też odwagę, z jaką

¹ S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevska, *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna - praktyka*, Wrocław 2000, t. 2, s. 158-161.

² Np. J. Choińska-Mika, *Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. Problemy komunikacji społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza*, Warszawa 2002, s. 217-223; W. Czapliński, *Sejm w latach 1587-1696, w: Historia sejmów polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 259-262; idem, *Rola sejmów XVII wieku w kształtowaniu się kultury politycznej w Polsce*, w: *Dzieje kultury politycznej w Polsce*, red. J.A. Gierowski, Warszawa 1977, s. 47-49; J. Dziegielewska, *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*, Warszawa 1992, s. 49; A. Korytko, „Na których opiera się Rzeczpospolita”. *Senatorowie koronni za Władysława IV*, Olsztyn 2015, s. 134-145; E. Opaliński, *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652*, Warszawa 1995, s. 276-277; H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii (1652-1763). Prawo – praktyka – teoria – program*, Poznań 1966, s. 237-240.

³ E. Opaliński, *Sejm srebrnego wieku: 1587-1652. Między głosowaniem większościowym a liberum veto*, Warszawa 2001, s. 145-147.

je wypowiedziano”. Dodaje zarazem, że „na pewno w drugiej połowie stulecia wzrosła liczba «pustych», czysto retorycznych wotów, lecz również wśród nich nie brak głosów rozsądnych i szczerych”⁴. Generalnie obserwacje te znajdują potwierdzenie w badaniach Roberta Kołodzieja nad mowami wygłaszanymi przez senatorów podczas sejmów doby panowania Jana III Sobieskiego. Co należy podkreślić, badacz ten nie wymienia wśród wyróżniających się poziomem merytorycznym czy też oratorskim żadnych wystąpień senatorów litewskich w omawianym tu okresie⁵.

Po zawarciu unii lubelskiej i włączeniu do senatu koronnego senatorów litewskich prawo do wotowania miało 27 dostojników litewskich – 9 wojewodów, starosta żmudzki (w randze wojewody), 10 kasztelanów, pięciu ministrów (kanclerz, podkanclerzy, marszałkowie wielki i nadworny oraz podskarbi wielki) oraz dwóch biskupów – wileński i żmudzki, do których w 1638 r. dołączył trzeci – smoleński⁶. Oczywiście w sejmach walnych brała udział tylko część senatorów, a dodatkowo wielu z nich rezygnowało z możliwości zabrania głosu w ramach wotów, z reguły celowo spóźniając się na pierwszy etap obrad⁷.

Analiza okresu od schyłku XVI wieku aż do objęcia tronu przez Jana III Sobieskiego pokazuje, iż tendencje te – wraz z narastaniem kryzysu polskiego parlamentaryzmu w XVII w. – generalnie należy uznać za spadkowe. Zarazem jednak badacze parlamentaryzmu zauważają, że w porównaniu do końcówki rządów pierwszego Wazy na polskim tronie, za czasów panowania jego synów nieco wzrosła liczba wotujących wśród obecnych na obradach parlamentu członków izby wyższej.

I tak szacuje się, iż jeszcze w pierwszym okresie panowania Zygmunta III (lata 1589-1609) na sejmy przybywało przeciętnie co najmniej 48,4% ogółu senatorów, ale przemawiało jedynie 13,9%, natomiast w latach 1611-1632 współczynniki te spadły już do 31% i 11,7%⁸. Jak wynika z najnowszych badań nad aktywnością senatorów koronnych podczas rządów Władysława IV, przeciętnie w obradach parlamentu uczestniczyło wówczas 27,4% z nich, z czego wotowało 45,1%, a więc około 12,4% całości grupy⁹. Za ostatniego Wazy średnia frekwencja senatorów koronnych była zapewne jeszcze mniejsza. Zdaniem Janusza S. Dąbrowskiego na sejm przyjeżdżało ich niecałe 26,5%, przemawiało 45,3% z nich, a więc

⁴ W. Czaplinski, *Sejm w latach 1587-1696*, s. 260-261. Podobnego zdania jest również H. Olszewski (op. cit., s. 238-240).

⁵ R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014, s. 214-221.

⁶ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002, s. 167-169; A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI-XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo*, Warszawa 2013, s. 94-95.

⁷ Powody takiej taktyki były różne, m.in.: finansowe (obniżenie kosztów pobytu w miejscu obrad parlamentu), chęć wcześniejszego zorientowania się w nastrojach panujących na sejmie, obawa przed narażeniem się na monarsze, inne obowiązki zlecane przez króla.

⁸ E. Opaliński, *Sejm srebrnego wieku...*, s. 69-76 (tu całościowy przegląd literatury); zob. też wstępne szacunki W. Czaplinskiego (*Sejm w latach 1587-1696*, s. 260) i wprowadzający do tej tematyki artykuł W. Czaplinskiego i A. Filipczak-Kocur (*Udział senatorów w pracach sejmowych za Zygmunta III i Władysława IV*, „Przegląd Historyczny”, 1978, t. 69, z. 4, s. 665-676).

⁹ A. Korytko, op. cit., s. 54-108, 125-134, 435-469 (tu całościowy przegląd literatury); zob. też zawierające znacznie niższe szacunki starsze badania S. Hołdys, *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991, s. 46-47, 187-198. Przykładowo według tej badaczki, przeciętna liczba wotujących (bez sejmów koronacyjnych) miała wynosić tylko 10,6%.

około 12% całości grupy¹⁰. S. Ochmann-Staniszevska podaje z kolei, iż w latach 1649-1668 w obradach parlamentu uczestniczyło przeciętnie 23% senatorów obojga narodów – z czego zaledwie 15% ogółu koronnych (co wydaje się szacunkiem mocno zaniżonym), natomiast statystykę – co ciekawe – znacząco mieli podwyższać reprezentanci Wielkiego Księstwa Litewskiego (29% obecności)¹¹.

Należy jednak od razu zaznaczyć, iż wynik taki był dużo łatwiejszy do osiągnięcia wobec relatywnie niewielkiej liczebności senatorów litewskich w stosunku do koronnych (28 do 115 – Litwini stanowili zatem niecałe 20% całego senatu¹²), a przede wszystkim na skutek braku na Litwie tzw. kasztelanów mniejszych (drażkowych) – grupy wyjątkowo często uchylającej się od udziału w obradach parlamentu. Oczywiście lepsza frekwencja nie mogła w żaden sposób nawet w części zniwelować ogromnej dysproporcji w liczebności przedstawicieli obojga narodów w izbie wyższej i przełożyć się na większe możliwości wpływania na obrady izby poselskiej, np. poprzez przeforsowywanie bardziej korzystnych dla Wielkiego Księstwa konstytucji w sprawach podatkowych.

Należy też wspomnieć, iż Leszek A. Wierzbicki rozpoczął badania nad tym zagadnieniem w okresie panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Wynika z nich, iż przeciętna frekwencja senatorów koronnych i litewskich (nie tylko na pięciu sejmach walnych, lecz również na dwóch zjazdach generalnych – gołębsko-lubelskim jesienią 1672 r. oraz warszawskim na początku 1673 r., który przekształcił się następnie w sejm pacyfikacyjny) wynosiła 26,7%, natomiast nie wiadomo, ilu z nich wotowało. Warto też dodać, iż analiza sporządzonego przez tego badacza wykazu obecności na zjazdach poszczególnych członków izby wyższej pokazuje, iż przeciętnie stawiało się na nich około 27% senatorów litewskich. Tym razem nie wyróżniali się znacząco wyższą frekwencją na tle swoich koronnych kolegów¹³.

Niestety do dzisiaj nie przeprowadzono podobnych kompleksowych badań dla całego panowania Jana III Sobieskiego. Co więcej – wydaje się, iż ze względu na niedostatki bazy źródłowej (szczególnie dla lat 90.) wysnuwanie daleko idących wniosków na temat frekwencji senatorów w tym czasie jest zadaniem nieco karkołomnym¹⁴. Natomiast, jak wynika z sondażowych ustaleń Jerzego Maronia, opartych na stosunkowo niewielkiej kwerendzie i z całą pewnością mocno zaniżonych, średnio na sejmy walne miało w tym okresie przybywać 28,11% urzędujących senatorów, a wota wygłaszało 16,84%. Są to więc statystyki nieco wyższe niż dla czasów panowania poprzedników Sobieskiego¹⁵.

¹⁰ J.S. Dąbrowski, *Senat koronny. Stan sejmujący w czasach Jana Kazimierza*, Kraków 2000, s. 17-60, 191-265.

¹¹ S. Ochmann-Staniszevska, Z. Staniszevski, op. cit., t. 2, s. 30-35, 314-334; zob. też S. Ochmann, *Frekwencja senatorów na sejmach za panowania Jana Kazimierza Wazy (1649-1668)*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”, *Historia*, 1988, t. 26, s. 117-129. W artykule tym zostały zawarte wcześniejsze wyniki badań, według których średnia obecność senatorów na sejmach miała być jeszcze mniejsza (21% - z czego 22,5% wśród Litwinów i ok. 19% wśród Polaków), a frekwencja na wotach wynosiła 11%.

¹² Na początku panowania Sobieskiego formalnie w skład senatu wchodziło 150 senatorów, w tym siedmiu z Inflant. Od 1677 r. było ich 146 – po likwidacji urzędów wojewody i kasztelana parnawskiego, dorpackiego i wendeńskiego oraz powołaniu wojewody i kasztelana inflanckiego.

¹³ L.A. Wierzbicki, *Senatorowie obecni na sejmach i zjazdach w czasie panowania króla Michała (1669-1673)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2009, t. 6, s. 73-80.

¹⁴ R. Kołodziej, op. cit., s. 316-319.

¹⁵ J. Maroń, *Udział senatorów w obradach sejmowych za Jana III Sobieskiego*, w: *Senat w Polsce. Dzieje i teraźniejszość. Sesja naukowa: Kraków 25 i 26 maja 1993*, red. K. Matwijowski, J. Pietrzak, Warszawa 1993, s. 221-231. Umieszczone w tym opracowaniu zestawienia podają senatorów jedynie z urzędu, natomiast ich alfabetyczny spis według nazwisk, uwzględniający obecność na sejmach i podczas wotów znalazł się w kolejnym artykule tego ba-

W okresie pomiędzy elekcją Jana III a bitwą wiedeńską (lata 1674-1683) miały miejsce obrady pięciu sejmów walnych, które objęto analizą w ramach niniejszego opracowania. Były to kolejno: sejm koronacyjny w Krakowie (4 II – 4 IV 1676), sejm nadzwyczajny w Warszawie (14 I – 26 IV 1677), sejm zwyczajny w Grodnie (15 XII 1678 – 3 IV 1679), sejm zwyczajny w Warszawie (14 I – 26 V 1681) oraz kolejny sejm zwyczajny w Warszawie (27 I – 17 IV 1683)¹⁶. Według obliczeń J. Maronia, zdecydowanie najwięcej senatorów obojga narodów – bo aż 67, miało wziąć udział w sejmie koronacyjnym, z czego wotowało 45. Po 27 senatorów – zdaniem tego badacza – było obecnych na sejmach 1677 i 1678/1679 r., a wota wygłosiło odpowiednio 24 i 14. Z 33 senatorów obecnych na sejmie 1681 r., głos zabrało 15, a w 1683 r. z 37 członków izby wyższej wotowało 22. Średnia frekwencja – z całą pewnością mocno zaniżona – wynosić miała zatem około 27%, a jeśli chodzi o wota – 17%. Jeżeli jednak odejmiemy się znacznie zawyżający statystyki zjazd koronacyjny, wskaźniki te spadają odpowiednio do 21,57 i 13,11%, a więc były nawet nieco niższe niż za czasów dwóch ostatnich Wazów¹⁷.

Należy podkreślić, iż podobnie jak podczas panowania Jana Kazimierza bardzo pozytywnie na tle senatorów koronnych wypadają ich koledzy z Litwy, którzy w latach 1676-1683 znacznie częściej zarówno przybywali na sejmy, jak i ustosunkowywali się do najważniejszych problemów państwa w ramach wotów. Jerzy Maroń szacował, iż przeciętna frekwencja w tej grupie wynosiła w tym okresie około 32% (44 pobyty na sejmach), a przemawiało 21% senatorów (29 wotów)¹⁸.

Należy jednak zaznaczyć, iż najnowsze badania R. Kołodzieja – oparte na dużo szerszej bazie źródłowej – pozwalają na uzupełnienie i znaczną modyfikację tych ustaleń. Badacz ten znalazł bowiem potwierdzenie co najmniej 57 pobyków senatorów litewskich na sejmach w okresie „przedwiedeńskim” oraz wygłoszenia przez nich 34 wotów¹⁹. Należy jednak zaznaczyć, iż nie jest możliwe – jak podają źródła brandenburskie, aby już na początku 1677 r. wotował i zasiadał w izbie wyższej kasztelan nowogródzki Mikołaj Władysław Przeddziecki, gdyż nominację na urząd senatorski otrzymał on dopiero 8 XII t.r.²⁰ Należy za to z pewnością uwzględnić obecność na sejmie koronacyjnym wojewody połockiego Kazimierza Jana Sapiehy, a być może i wojewody mściławskiego Jana Jacka Ogińskiego²¹. Po tej niewielkiej

dacza: *Senatorowie na sejmach za Jana III Sobieskiego*, w: *Z przeszłości Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, S. Ochmann-Staniszevska, B. Rok, Wrocław 1998, s. 43-64.

¹⁶ R. Kołodziej, op. cit., s. 62; doprecyzowano tu dawniejsze ustalenia W. Konopczyńskiego, *Chronologia sejmów polskich 1493-1793*, „Polska Akademia Umiejętności. Archiwum Komisji Historycznej”, seria 2, t. 4, Kraków 1948, s. 156-157.

¹⁷ J. Maroń, *Udział senatorów...*, s. 222-223.

¹⁸ Ibidem, s. 227-231. Co ciekawe, jeszcze niższe dane historyk ten podaje w swoim późniejszym opracowaniu – zaledwie 41 pobyków na sejmie senatorów litewskich w latach 1676-1683 i 24 wota (*Senatorowie na sejmach...*, s. 45-63).

¹⁹ R. Kołodziej, op. cit., s. 220-221, 655-664. Autor tej pracy nie uwzględnił w końcowym zestawieniu dotyczącym obecności senatorów na sejmach wotum M.K. Radziwiłła na sejmie koronacyjnym, o którym wspomina w innej części książki (s. 219). We własnych obliczeniach nie wzięto pod uwagę dwóch wakujących urzędów – podkanclerzego lit. w 1681 r. (awans dopiero w trakcie sejmów D. Radziwiłła) oraz kasztelana wileńskiego w 1683 r. (awans dopiero podczas sejmów E. Denhoffa). W przypadku sejmów 1681 r. przyjęto obecność K. Paca, który cały czas przebywał wówczas w Warszawie, choć udział w obradach znacznie mu utrudniał bardzo ciężki stan zdrowia.

²⁰ R. Kołodziej, op. cit., s. 661.

²¹ Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCzart.), rkps 421, k. 117v; K. Matwijowski, *Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego*, Wrocław 1976, s. 245.

weryfikacji można mówić o około 58 pobytach senatorskich podczas obrad parlamentu w latach 1676-1683 (frekwencja aż 29%!) i co najmniej 33 wygłoszonych wotach (24%)²².

Można z całą pewnością stwierdzić, iż najwięcej litewskich senatorów – bo aż 15 – pojawiło się na sejmie koronacyjnym, z czego 11 wotowało. Niewielu mniej, bo 14 senatorów, przybyło na sejm grodzieński 1678/1679 r., z czego również 11 zabrało głos w ramach wotów. Można przypuszczać, iż tak wysoka frekwencja była w tym przypadku następstwem przeniesienia obrad parlamentu na terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego. Natomiast znacznie mniej senatorów stawilo się na trzech pozostałych sejmach – w odniesieniu do 1677 r. potwierdzona jest obecność 10 dostojników oraz wygłoszenie przez nich 5 wotów, w 1681 r. – wiadomo o obecności 8 członków izby wyższej i zaledwie dwóch wotach, a w 1683 r. – o 11 obecnych i 4 wotach²³.

Najczęściej (czterokrotnie) przemawiającym urzędnikiem litewskim był w omawianym okresie podskarbi wielki Benedykt Paweł Sapieha²⁴. Trzykrotnie wotowali przywódcy stronnictwa pacowskiego – hetman wielki i wojewoda wileński Michał Kazimierz oraz kanclerz wielki Krzysztof, a poza tym biskup smoleński Aleksander Kotowicz. Po dwa razy zabierali głos – biskup wileński Mikołaj Stefan Pac, podkanclerzy i hetman polny Michał Kazimierz Radziwiłł, marszałek wielki Aleksander Hilary Połubiński, wojewoda trocki Marcjjan Ogiński, Kazimierz Jan Sapieha (jeszcze jako wojewoda połocki, przed nominacjami na wyższe urzędy senatorskie), wojewoda witebski Jan Antoni Chrapowicki oraz kasztelan brzeski-litewski Stefan Piaseczyński. Sześciu urzędników wotowało jeden raz. Pozostali senatorowie litewscy albo nie brali udziału w wotach pomimo stwierdzenia ich obecności na sejmie (według urzędów: wojewodowie smoleński i mścisławski oraz kasztelanowie nowogródzki i żmudzki)²⁵, albo – jak w przypadku aż dziewięciu urzędów senatorskich (biskup żmudzki, marszałek nadworny, starosta żmudzki, wojewodowie nowogródzki i miński oraz kasztelanowie połocki, witebski, smoleński i mścisławski) – zapewne w ogóle nie przyjeżdżali na obrady parlamentu²⁶.

Jak zatem widać, zdecydowanie najczęściej głos na temat najważniejszych bieżących problemów państwa zabierali – co oczywiście nie może dziwić – przedstawiciele ścisłej elity władzy, stojący czy to na czele stronnictwa litewskich regalistów (Radziwiłł, Sapiehowie, Połubiński), czy to opozycji (Pacowie, Ogiński). Należy za to zwrócić uwagę na stosunkowo niewielką aktywność dwóch najważniejszych senatorów duchownych. Jak już wspomniano, biskup wileński Mikołaj Stefan Pac wotował tylko dwa razy (choć czterokrotnie stwierdzono

²² Zob. aneks 1 i 2.

²³ R. Kołodziej, op. cit., s. 655-664; zob. aneks 1 i 2.

²⁴ Obliczenia te przedstawiono na podstawie: R. Kołodziej, op. cit., s. 655-664; J. Maroń, *Udział senatorów...*, s. 227-231; zob. aneks 2.

²⁵ Urzędy te w latach 1676-1683 pełnili: Hrehory Podbereski (wojewoda smoleński do śmierci w 1677 r.), Krzysztof Jeśman Synkowski (kasztelan nowogródzki 1672-1677, wojewoda smoleński od 1677 r.), Mikołaj Władysław Przedziecki (kasztelan nowogródzki 1677-1683), Jan Jacek Ogiński (wojewoda mścisławski do 1681 r., nie wotował też jako wojewoda połocki w 1683 r.), Szymon Karol Ogiński (wojewoda mścisławski od 1681 r.), Stanisław Wincenty Orda (kasztelan żmudzki przez cały badany okres). W wotach nie brał też udziału Cyprian Paweł Brzostowski (kasztelan trocki od 1681 r.).

²⁶ Urzędy te w latach 1676-1683 pełnili: Kazimierz Pac (biskup żmudzki), Teodor Lacki (marszałek nadworny), Wiktoryn Konstanty Mleczo (starosta żmudzki do śmierci w 1678 r.), Kazimierz Jan Sapieha (starosta żmudzki 1681-1682), Jan Kiersnowski (wojewoda nowogródzki), Kazimierz Białozor (wojewoda miński), Jan Korsak Bobynicki (kasztelan połocki), Samuel Franciszek Wilczek (kasztelan smoleński), Paweł Ryszkowski (kasztelan mścisławski), Jan Krzysztof Denhoff (kasztelan witebski).

jego obecność na sejmie). Być może wynikało to z faktu, iż dygnitarz ten zajmował raczej postawę neutralną wobec obu stron wewnętrznego konfliktu na Litwie, dystansując się od linii politycznej rodzinnego stronnictwa. Natomiast biskup żmudzki Kazimierz Pac ani razu w analizowanym okresie nie uczestniczył w obradach parlamentu, a jego aktywność polityczna ograniczona była wyłącznie do forum lokalnego²⁷. Co ciekawe, zdecydowanie najbardziej czynny był stojący najniżej w hierarchii senatorów duchownych obojga narodów biskup smoleński, wygłaszający wota na wszystkich trzech sejmach w latach 1676-1679.

Przechodząc do analizy samych wotów, trzeba już na samym początku stwierdzić, iż z całą pewnością nie były one arcydziełami sztuki oratorskiej. Co więcej – w diariuszach sejmowych natrafić można na liczne wzmianki świadczące o tym, iż zewnętrzna forma wystąpień czołowych dygnitarzy litewskich często pozostawiała wiele do życzenia. Wybitnymi mówcami nie byli z całą pewnością przywódcy stronnictwa pacowskiego, których aktywność publiczna była również stale zakłócana przez problemy zdrowotne. Nic nie wskazuje na to, aby były to „choroby dyplomatyczne”, gdyż dygnitarze ci z reguły nie mieli oporów, aby wyrażać swoje, często bardzo kontrowersyjne poglądy. Michał Kazimierz Pac podczas wotów w trakcie sejmiku koronacyjnego (26 II 1676), po krótkiej przemowie do Sobieskiego, „kataram będąc impeditus expostulavit, aby wotum jego czytane być mogło, które młodzian jego czytał”²⁸. Trzy lata później (7 I 1679) hetman wygłosił tylko część swojej mowy: „a ostatek czytano, ex quo paraliżem ruszony”²⁹. O przemowie kanclerza lit. K. Paca (8 II 1677) zanotowano, że mówił godzinę, ale bardzo po cichu, zapewne z powodu złego stanu zdrowia³⁰. Należy też wspomnieć, iż choroby bardzo ograniczały aktywność tego dygnitarza także w trakcie dwóch kolejnych obrad parlamentu. Biskup wileński Mikołaj Stefan Pac wygłosił z kolei długie wotum podczas ostatniego z badanych sejmów (5 II 1683), „ale dla słabego zdrowia nie mógł dobywać głosu”³¹. Podobne problemy z wysłowieniem się mieli też liderzy obozu regalistów, a wystąpienie M.K. Radziwiłła na sejmie grodzieńskim (10 I 1679) również zostało przeczytane przez kogoś innego, gdyż sam senator z powodu choroby nie był w stanie samodzielnie wotować³². Warto też na koniec wspomnieć o przemowie podskarbiego w. lit. Hieronima Krysypina Kirszenszteina podczas sejmiku koronacyjnego (3 III 1676). Na kartach jednego z diariuszy zapisano: „aequaliter nie mogąc także in altam erumpere vocem, po uczynionej dość krótkiej do JKMsści komplementowanej przemowie, przystąpiwszy ad rationes skarbu WKsL, dał czytać wotum swoje pisarzowi swemu”, ale później: „votum swoje sam już oretenus mówiąc, skończył”³³. Z całą pewnością i ten dygnitarz nie mógł być biegły

²⁷ Poprzednio pojawił się na sejmie w 1669 roku (koronacyjnym Michała Korybuta Wiśniowieckiego).

²⁸ M.in. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: BOssol.), rkps 1623, k. 17v; także: BCzart., rkps 423, s. 439; BOssol., rkps 247, k. 418-418v; Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku (dalej: BPAN Kórnik), rkps 385, k. 307; K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008, s. 336.

²⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie (dalej: MN Kraków), rkps 169, t. V, s. 157-158; zob. też BCzart., rkps 176, s. 439; R. Kołodziej, op. cit., s. 216-217.

³⁰ BOssol., rkps 2998, k. 19.

³¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów (dalej: AGAD, AR), dz. II, nr 1719, s. 9; AGAD, Archiwum Publiczne Potockich (dalej: APP), nr 324, s. 10.

³² MN Kraków, rkps 169, t. V, s. 159; zob. też R. Kołodziej, op. cit., s. 217.

³³ BOssol., rkps 247, k. 429-429v; zob. też R. Kołodziej, op. cit., s. 216.

w sztuce oratorskiej, skoro z innej relacji można się dowiedzieć, iż nie chciał on przedstawiać zebranych przygotowanego wotum „dla cichej mowy swojej”³⁴.

Przy lekturze wystąpień senatorskich z badanego okresu od razu nasuwa się konstatacja, iż stanowiły one dla wotujących okazję nie tylko do wyrażenia opinii na aktualne problemy państwa i wywarcia wpływu na poglądy innych parlamentarzystów, lecz również były nagminnie wykorzystywane w bieżącej walce wewnętrznej jako oręż do bezpośredniego uderzenia w politycznych adwersarzy. Niewątpliwie musiało to znacznie obniżyć rangę tego etapu procedury sejmowej. Najbardziej wyrazistym przykładem są chyba wota senatorów litewskich wygłaszane podczas sejmu koronacyjnego, których treść w dużym stopniu odnosiła się do aktualnego sporu politycznego i kompetencyjnego pomiędzy hetmanami litewskimi. Michał Kazimierz Pac i Michał Kazimierz Radziwiłł (26 II i 2 III 1676) w swoich przemówieniach obrzucali się wzajemnie ciężkimi oskarżeniami – hetman wielki obwiniał młodszego kolegę o próby podważenia jego naczelnej komendy nad wojskiem, natomiast Radziwiłł w bardzo ostrych słowach zarzucał Pacowi samowolne opuszczenie teatru działań wojennych na Ukrainie pod koniec 1674 roku i obszernie uzasadniał działania mające na celu wyrwanie dywizji lewego skrzydła spod władzy buławy wielkiej³⁵.

Tematyka ta znalazła odbicie w wotach kilku innych dostojników litewskich, a o problemach związanych z podziałem wojska litewskiego swoje zdanie wypowiadali m.in. marszałek wielki Aleksander Hilary Połubiński (2 III) czy też kasztelan brzeski-litewski Stefan Piaseczyński (29 II). Pierwszy z nich miał nawet doradzać zwinięcie armii litewskiej i udzielenie w zamian Koronie wsparcia pieniężnego („wojsko WKsL zwinąć, ponieważ propter egestatem tej prowincji chleba mieć nie mogą in fundis Księstwa Litewskiego, prace zaś wojenne ciężko im się zda pociągać z wojskami koronnymi, z którymi zarówno grave videtur ferre iugum, a pieneznemi posilkami succurrere Koronie Polskiej”). Natomiast Piaseczyński miał już znacznie bardziej umiarkowany pogląd na tę sprawę i apelował o mediację w celu zakończenia konfliktu³⁶.

Podobna sytuacja dotyczy również sejmu grodzieńskiego. Duże wzburzenie i gwałtowne reakcje wśród zebranych wywołało znowu wotum hetmana wielkiego, które zawierało szereg treści uderzających bezpośrednio w króla. Pac miał się nawet skarżyć, „że nie ma respektu, ani łaski u Króla JMści, że go różnymi sposobami chcieli życie odebrać i skończyć”³⁷. Do swojego wystąpienia hetman dołączył też obszerną relację, w której szeroko opisywał i tłumaczył swoje działania, podjęte na przestrzeni poprzednich dwóch lat wobec planów szwedzkiej interwencji w Prusach Książęcych³⁸. Należy w tym miejscu dodać, iż wspomniana operacja stanowiła ważną część nowego projektu politycznego Sobieskiego (tzw. planów

³⁴ AGAD, APP, nr 103, s. 234.

³⁵ Szerzej na temat: K. Bobiatyński, *Spór o prerogatywy buławy wielkiej litewskiej podczas sejmu koronacyjnego Jana III Sobieskiego w 1676 roku*, w: *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674-1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 155-176.

³⁶ BCzart., rkps 421, k. 113v; BPAN Kórnik, rkps 385, k. 318-319, 320-321, BOssol., rkps 247, k. 426-427, rkps 1623, k. 23v-24; zob. też A.A. Majewski, *Aleksander Hilary Połubiński (1626-1679), marszałek wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2017, s. 442-443.

³⁷ MN Kraków, rkps 169, t. V, s. 158; tekst całego wotum Paca: BCzart., rkps 176, s. 705-714; zob. też K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac*, s. 387-388.

³⁸ K. Bobiatyński, *Nieznana relacja hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza Paca na temat jego polityki wobec planów interwencji szwedzkiej w Prusach Książęcych w latach 1677-1679*, „Zapiski Historyczne”, 2007, t. 72, z. 4, s. 101-111; K. Matwijowski, *Sejm grodzieński 1678-1679*, Wrocław 1985, s. 83-84.

bałtyckich), którego celem miało być zdobycie władzy w Królewcu dla królewicza Jakuba. Armia szwedzka musiała jednak po drodze z Inflant przejść przez lenno Rzeczypospolitej (Kurlandia), a następnie przez terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego (Żmudź), co spotkało się z kontrakcją Paca, który zresztą bardzo nieudolnie próbował przeszkodzić temu przedsięwzięciu³⁹.

Kilku wpływowych senatorów litewskich z obozu regalistów, jak Kazimierz Jan Sapieha, Michał Kazimierz Radziwiłł czy też Aleksander Hilary Połubiński, przypuściło w swoich wotach (9 I 1679) zmasowany atak na hetmana, całkowicie dezawuuując jego politykę. Pojawiły się oskarżenia, iż nie dopuścił on do zwinięcia armii litewskiej, aby samowolnie wyprowadzić żołnierzy w pole, a przede wszystkim bezprawnie lokował wojsko w dobrach przeciwników politycznych, co doprowadzić miało do ich ogromnych zniszczeń. Połubiński wykorzystał też okazję, aby uderzyć w elektora Fryderyka Wilhelma Hohenzollerna, który finansowo zachęcał litewskich opozycjonistów skupionych wokół Paców do działań wymierzonych w politykę Jana III⁴⁰. Nie można jednak pominąć faktu, iż pomimo tych głosów zdecydowana większość senatorów litewskich (w tym nawet Kazimierz Jan Sapieha) w swoich wotach jednoznacznie potępiła działania armii szwedzkiej, jako naruszające integralność terytorialną Rzeczypospolitej⁴¹.

Warto zwrócić uwagę, iż brutalizacja wewnętrznej walki politycznej wywarła wpływ m.in. na treść wotów podskarbiów litewskich. Wystąpienie Hieronima Kryszipina Kirszenszteina, wygłoszone podczas sejmiku koronacyjnego, miało jeszcze charakter fachowej relacji ze stanu skarbu publicznego, zawierającej m.in. rejestr retent podymnego oraz szczegółowy wykaz długów wobec armii litewskiej i najważniejszych urzędników wojskowych⁴². Zupełnie inaczej brzmiały niektóre wota jego następcy – Benedykta Pawła Sapiehy, wyrastającego od 1676 roku na czołowego przywódcę litewskich regalistów. Minister ten przypuszczał w nich często zaciekle ataki na przeciwników politycznych. W 1677 roku zarzucił w swoim wystąpieniu (8 II) dyplomatom habsburskim i brandenburskim, iż sięją ferment wewnętrzny w Rzeczypospolitej, zapewne mając na myśli inspirowanie przez nich wystąpień antykrólewskiej opozycji. Natomiast w trakcie sejmiku grodzieńskiego (10 I 1679) Sapieha, przemawiając „z wielkimi [...] docinkami”, bezpośrednio oskarżył Michała Kazimierza Paca o nadużycia skarbowe, niszczenie przechodami wojska dóbr szlacheckich oraz dążenie do przejścia władzy absolutnej na Litwie. Podskarbi zażądał też rozpuszczenia armii litewskiej⁴³. Warto zaznaczyć, iż uspokojenie sytuacji wewnętrznej w Wielkim Księstwie w następstwie śmierci w latach 1679-1682 kilku czołowych adwersarzy z obu stron sceny politycznej (M.K. Pac, M.K. Radziwiłł, A.H. Połubiński) doprowadziło również do obniżenia napięcia podczas wotów senatorskich i pewnej zmiany ich tematyki. Widać to już w trakcie sejmiku 1683 r.,

³⁹ Szerzej na ten temat: K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac...*, s. 351-386; A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002, s. 125-181; K. Piwarski, *Polityka bałtycka Jana III w latach 1675-1679*, w: *Księga pamiątkowa ku czci prof. dr. W. Sobieskiego*, t. 1, Kraków 1932, s. 197-265; Z. Wójcik, *Jan Sobieski: 1629-1696*, Warszawa 1994, s. 232-291.

⁴⁰ MN Kraków, rkps 169, t. V, s. 158-159; BCzart., rkps 176, s. 572; BOssol., rkps 2999, k. 9; A.A. Majewski, op. cit., s. 464; K. Matwijowski, *Sejm grodzieński...*, s. 85-86, 92-93.

⁴¹ K. Matwijowski, *Sejm grodzieński...*, s. 82-86.

⁴² BPAN Kórnik, rkps 385, k. 323v; BOssol., rkps 247, k. 429-429v, rkps 1623, k. 26.

⁴³ MN Kraków, rkps 169, t. V, s. 159; BCzart., rkps 176, s. 572; BOssol., rkps 2999, k. 9; K. Matwijowski, *Sejm grodzieński...*, s. 93; A. Rachuba, *Sapieha Benedykt Paweł*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 34, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993, s. 584.

kiedy to podskarbi skoncentrował się w swoim wystąpieniu (10 II) praktycznie tylko na problemach technicznych związanych ze ściąganiem podatków⁴⁴.

Niewątpliwie najwyższy poziom merytoryczny w omawianym okresie prezentowały wota jednego z najwybitniejszych mężów stanu Rzeczypospolitej drugiej połowy XVII w. – kanclerza Krzysztofa Paca. Należy podkreślić, iż dygnitarz ten z reguły starał się łagodzić napiętą atmosferę, a podejmując się mediacji w konfliktach pomiędzy monarchą a hetmanem wielkim lit., czy też zwaśnionymi litewskimi fakcjami, często nie wyrażał jednoznacznego poparcia dla żadnej ze stron⁴⁵. Nigdy również nie atakował bezpośrednio w swoich wotach polityki Sobieskiego, co najwyżej pozwalając sobie – jak podczas sejmu grodzieńskiego – na zawaolowaną krytykę niektórych jego posunięć, kiedy to zarzucił królowi uleganie dyplomacji francuskiej i niepotrzebne zadrażnianie stosunków z Habsburgami⁴⁶.

Należy jednak zaznaczyć, iż nawet przemówienia kanclerza z pierwszego okresu panowania Jana III nie zawierały żadnych nowatorskich pomysłów na reformy państwa czy też kompleksowych projektów dotyczących rozwiązania problemów zewnętrznych Rzeczypospolitej. Koncentrowały się za to wokół zagadnień najważniejszych dla tzw. „litewskiej racji stanu”. W swoich wystąpieniach Pac skupiał się przede wszystkim na problemie zapewnienia bezpieczeństwa wschodniej granicy Wielkiego Księstwa. Warto zaznaczyć, iż dygnitarz ten nie widział chyba większych szans na podjęcie efektywnej współpracy militarnej z wojskami carskimi przeciwko Turkom i Tatarom ani też nie miał złudzeń co do możliwości odzyskania – zgodnie z zapisami rozejmu andruszowskiego – Kijowa. Pomimo tego stanowczo opowiadał się za unikaniem konfliktu na tym froncie, argumentując (podczas wotum 8 II 1677), że: „znedzniona Rzeczpospolita impar est viribus suis”. Dlatego też popierał zwoływanie kolejnych komisji pokojowych w celu przedłużenia traktatu z 1667 r., albo nawet zawarcia „pokoju wiecznego” z Państwem Moskiewskim. Pac opowiadał się również za pozostawieniem w stolicy wschodniego sąsiada wysłanego tam jeszcze w 1673 r. rezydenta, którym był zresztą jego klient, stolnik nowogródzki Paweł Świderski⁴⁷.

Warto też krótko wspomnieć o poglądach K. Paca na temat stosunków z Portą Otomańską. Jeszcze podczas sejmu koronacyjnego kanclerz jednoznacznie wypowiadał się za kontynuowaniem wojny z sułtanem i dalszym udzielaniem militarnego wsparcia Koronie. Natomiast rok później – już po zawarciu rozejmu w Żurawnie – popierał wysłanie poselstwa do Stambułu, sprzeciwiając się jednak zatwierdzeniu ewentualnego wiecznego pokoju, „jako rzeczy zbytecznej i na przyszłość szkodliwej”, gdyż utrudni to odzyskanie utraconych

⁴⁴ AGAD, AR, dz. II, nr 1719, s. 18; AGAD, APP, nr 324, s. 21-22.

⁴⁵ Szerzej na temat jego postawy politycznej zob. K. Bobiatyński, *Między dworem a opozycją – polityczne dylematy i wybory kanclerza wielkiego litewskiego Krzysztofa Paca w latach 1667-1676*, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 327-349; M. Szwaba, *Między dworem a opozycją. Krzysztof Pac wobec Jana III Sobieskiego w latach 1674-1684*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 1418, Historia CII, 1992, s. 57-62.

⁴⁶ K. Matwijowski, *Sejm grodzieński*, s. 84; M. Szwaba, *Działalność polityczna Krzysztofa Paca w drugiej połowie XVII wieku*, praca doktorska napisana pod kierunkiem doc. dr. hab. K. Matwijowskiego w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1987, s. 248-249.

⁴⁷ Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkps 1855, k. 43v-44; BOssol., rkps 247, k. 475-475v, rkps 2998, k. 19; zob. też K. Matwijowski, *Pierwsze sejmy...*, s. 110; M. Szwaba, *Działalność polityczna...*, s. 234-235, 248-250.

w 1672 r. terytoriów⁴⁸. Można jeszcze dodać, iż jeżeli chodzi o kwestie polityki wewnętrznej, to od początku panowania Sobieskiego Krzysztof usilnie zabiegał przede wszystkim o uzyskanie środków na restaurację zamku w Grodnie, gdzie już wkrótce (w grudniu 1678 roku), głównie dzięki jego staraniom, miały się po raz pierwszy w historii odbyć obrady sejmu walnego⁴⁹.

Trzeba w tym miejscu podkreślić, iż postulat trwałego unormowania stosunków z Państwem Moskiewskim niewątpliwie stanowił podstawę programową w kwestiach polityki zagranicznej dla ogromnej części litewskich dygnitarzy w całym okresie „przedwiedeńskim”. Bardzo rzadkie głosy, które podawały w wątpliwość kluczowe znaczenie tego problemu dla bezpieczeństwa Wielkiego Księstwa pochodziły ze strony obozu regalistów i należy je uznać wyłącznie za element wewnętrznych działań propagandowych wymierzonych w stronnictwo pacowskie. Należy bowiem pamiętać, iż niektórzy jego liderzy – jak Michał Kazimierz Pac czy też Marcja Ogiński – utrzymywali w tym czasie bliskie relacje z moskiewską elitą władzy, które słusznie wzbudzały szereg podejrzeń na dworze Sobieskiego i wśród litewskich sojuszników króla⁵⁰.

Analiza wotów pokazuje, iż wojna z Turcją niewątpliwie wywoływała wśród senatorów litewskich większe kontrowersje. Podczas sejmu koronacyjnego część z nich (Aleksander Hilary Połubiński, Jan Antoni Chrapowicki) jednoznacznie opowiedziało się za kontynuowaniem działań militarnych, ale pojawiały się też ważne głosy (Andrzej i Aleksander Kotowiczowie, Stefan Piaseczyński i przede wszystkim Michał Kazimierz Pac), iż nie należy unikać rokowań dyplomatycznych w celu zakończenia wojny, albo wręcz uznawano je za priorytetowe⁵¹. W trakcie obrad kolejnego parlamentu – pomimo różnych krytycznych uwag – generalnie raczej zdawano sobie sprawę z konieczności zaakceptowania rozejmu żurawińskiego⁵². Warunki traktatu podpisanego przez Jana Gnińskiego w Stambule w 1678 roku już nie znalazły akceptacji wśród litewskich dostojników. Zarówno opozycjoniści (M.K. Pac), jak i regaliści (Kazimierz Jan Sapięha) w swoich wotach w czasie sejmu grodzieńskiego ocenili je bardzo krytycznie, biorąc pod uwagę, iż w niedalekiej przyszłości nieunikniony będzie nowy konflikt militarny z Turcją⁵³.

Co ciekawe, nie ma konkretnych opinii na temat stosunków z Turcją w wystąpieniach senatorów litewskich w trakcie sejmu w 1683 roku (mającego miejsce zaledwie kilka miesięcy przed kampanią wiedeńską!), chociaż kwestia ta zdominowała obrady parlamentu i odnieśli się do niej niemal wszyscy wotujący senatorowie koronni⁵⁴. Można natomiast odnieść wrażenie, iż problemem, który w znacznie większym stopniu zajmował wówczas Litwinów, stała się sprawa małżeństwa Ludwika Karoliny Radziwiłłówny z synem elektora,

⁴⁸ BOssol., rkps 2998, k. 19; K. Matwijowski, *Pierwsze sejmy...*, s. 206-207; M. Szwaba, *Działalność polityczna...*, s. 224-225, 235.

⁴⁹ Szeroko zagadnienie to opisuje R. Kołodziej, op. cit., s. 118-121.

⁵⁰ Postawy elit litewskich wobec wschodniego sąsiada w tym okresie obszernie analizuje K. Koczegarow w książce *Rzeczpospolita a Rosja w latach 1680-1686. Zawarcie traktatu o pokoju wieczystym*, Warszawa 2017.

⁵¹ AGAD, APP, nr 33, s. 186-234; BOssol., rkps 247, k. 416-430; BPAN Kórnik, rkps 385, k. 303v-324v; K. Matwijowski, *Pierwsze sejmy...*, s. 102-106; zob. też K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac...*, s. 336; A.A. Majewski, op. cit., s. 442-443.

⁵² K. Bobiatyński, *Michał Kazimierz Pac...*, s. 356-357; K. Matwijowski, *Pierwsze sejmy...*, s. 206-207.

⁵³ K. Matwijowski, *Sejm grodzieński...*, s. 80-81.

⁵⁴ K. Konarski, *Polska przed odsieczą wiedeńską 1683 roku*, Oświęcim 2017 (reedycja z 1914 roku), s. 125-127; J. Wimmer, *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy*, Warszawa 1983, s. 136.

Ludwikiem Leopoldem Hohenzollernem, które zostało zawarte dwa lata wcześniej. Podkanczlerzy Dominik Radziwiłł oraz wojewoda brzeski-litewski Stefan Kurcz wyrazili wówczas w swoich wotach obawy, iż fortece o dużym znaczeniu strategicznym (Birże, Słuck) podlegają komendantom przysięgającym na wierność obcym władcom, a ogromne dochody z dóbr radziwiłłowskich są wyprowadzane zagranicę („extraneus Princeps nie mający indigenatu, tak wielkie intraty za granicę odbiera”)⁵⁵.

Na koniec należy raz jeszcze podkreślić, iż w latach 1676-1683 senatorowie litewscy wyjątkowo często, w porównaniu do okresów wcześniejszych, bo aż z ponad czterdziestoprocentową frekwencją przybywali na sejmy walne. Oczywiście tak wysokie szacunki mogą wynikać z wykorzystania w najnowszych badaniach dużo szerszej bazy źródłowej. Można jednak przypuszczać, iż duża aktywizacja polityczna litewskiej elity władzy była pochodną zaangażowania szerokich rzesz „narodu politycznego” w rozgrywki między dworem a opozycją podczas burzliwego panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego. Konflikty te nie zakończyły się w 1674 r., lecz miały swój ciąg dalszy – choć w nieco innych konfiguracjach – także w trakcie rządów Sobieskiego.

Co również jest godne uwagi, co najmniej 57% obecnych senatorów zabierało głos w ramach wotów (24% całości grupy). Od przemówień nie stronili przede wszystkim najbardziej wpływowi dygnitarze, należący do ścisłej elity władzy, dzięki czemu istnieją doskonałe źródła do poznania ich poglądów na najważniejsze bieżące problemy Rzeczypospolitej. Niestety należy stwierdzić spadek w tym okresie zarówno merytorycznej „jakości” wotów, jak też dosyć niski poziom stanowiącej ważny element „theatrum parlamentarnego” sztuki oratorskiej. Przemówienia reprezentujących Litwę członków izby wyższej stają się coraz częściej nie wyważoną oceną stanu państwa, mającą konstruktywnie kształtować poglądy opinii publicznej na dane problemy, lecz elementem bieżącej walki politycznej, służącej zdyskredytowaniu przeciwnika i uzyskaniu doraźnej korzyści w wewnętrznej rywalizacji politycznej. Na koniec warto zauważyć, że podobne tendencje można zaobserwować w przypadku wotów senatorów koronnych, a zdecydowanie nasiliły się one w drugim okresie rządów Sobieskiego, po 1683 roku. Niewątpliwie zagadnienie to wymaga dalszych, pogłębionych badań.

Aneks 1

Frekwencja senatorów litewskich na sejmach w latach 1676-1683

Senator i sprawowany urząd	1676	1677	1678/1679	1681	1683
1. Brzostowski Cyprian Paweł, kasztelan trocki od 1681					tak
2. Chrapowicki Jan Antoni, wojewoda witebski 1669-1685	tak	tak	tak	tak	tak
3. Judycki Aleksander, kasztelan miński 1672/1673 – ok. 1678		tak			
4. Kopeć Jan Karol, kasztelan trocki 1670-1681	tak				
5. Kotowicz Aleksander, biskup smoleński 1673-1685	tak	tak	tak		

⁵⁵ AGAD, AR, dz. II, nr 1719, s. 12, 15-16; AGAD, APP, nr 324, s. 15, 19.

Senator i sprawowany urząd	1676	1677	1678/1679	1681	1683
6. Kotowicz Andrzej, kasztelan wileński 1672-1682	tak				
7. Kirszensztejn Krzyszpin Hieronim, podskarbi wielki lit. do IV 1676	tak				
8. Kurcz Stefan, wojewoda brzeski-litewski 1672-1702		tak	tak		tak
9. Ogiński Jan Jacek, wojewoda mścisławski 1672-1681, wojewoda połocki od 1682	tak				tak
10. Ogiński Marcjjan, wojewoda trocki 1670-1684	tak	tak	tak	tak	tak
11. Orda Stanisław Wincenty, kasztelan żmudzki 1664-1685			tak		tak
12. Pac Krzysztof, kanclerz wielki lit. 1658-1684	tak	tak	tak	tak	
13. Pac Michał Kazimierz, wojewoda wileński 1669-1682	tak	tak	tak	tak	
14. Pac Mikołaj Stefan, biskup wileński 1671-1684	tak		tak	tak	tak
15. Piaseczyński Stefan Konstanty, kasztelan brzeski-litewski 1672-1687	tak		tak		tak
16. Podbereski Hrehory, wojewoda smoleński 1667-1677	tak	tak			
17. Potubiński Aleksander Hilary, marszałek wielki lit. 1669-1679	tak		tak		
18. Przedziecki Mikołaj Władysław, kasztelan nowogródzki 1677-1683			tak		
19. Radziwiłł Dominik, podkanclerzy lit. od 1681					tak
20. Radziwiłł Michał Kazimierz, podkanclerzy lit. 1668-1680	tak	tak	tak		
21. Sapieha Benedykt Paweł, podskarbi wielki lit. od IV 1676		tak	tak	tak	tak
22. Sapieha Kazimierz Jan, wojewoda połocki 1670-1681, starosta żmudzki 1681, wojewoda wileński od 1682	tak		tak	tak	tak
23. Synkowski Jeśman Krzysztof, kasztelan nowogródzki 1672-1677, wojewoda smoleński od 1677				tak	

Aneks 2

Udział senatorów litewskich w wotach podczas sejmów w latach 1676-1683 (według liczby wystąpień)

Senator i sprawowany urząd	1676	1677	1678/1679	1681	1683
1. Sapieha Benedykt Paweł, podskarbi wielki lit. od IV 1676		tak	tak	tak	tak
2. Pac Krzysztof, kanclerz wielki lit. 1658-1684	tak	tak	tak		
3. Pac Michał Kazimierz, wojewoda wileński 1669-1682	tak	tak	tak		

Senator i sprawowany urząd	1676	1677	1678/1679	1681	1683
4. Kotowicz Aleksander, biskup smoleński 1673-1685	tak	tak	tak		
5. Pac Mikołaj Stefan, biskup wileński 1671-1684			tak		tak
6. Radziwiłł Michał Kazimierz, podkanclerzy lit. 1668-1680	tak		tak		
7. Połubiński Aleksander Hilary, marszałek wielki lit. 1669-1679	tak		tak		
8. Ogiński Marcjań, wojewoda trocki 1670-1684	tak		tak		
9. Sapieha Kazimierz Jan, wojewoda połocki 1670-1681, starosta żmudzki 1681, wojewoda wileński od 1682			tak	tak	
10. Chrapowicki Jan Antoni, wojewoda witebski 1669-1685	tak		tak		
11. Piaseczyński Stefan Konstanty, kasztelan brzeski-litewski 1672-1687	tak		tak		
12. Kirszensztein Kryszpin Hieronim, podskarbi wielki lit. do IV 1676	tak				
13. Kotowicz Andrzej, kasztelan wileński 1672-1682	tak				
14. Kopeć Jan Karol, kasztelan trocki 1670-1681	tak				
15. Judycki Aleksander, kasztelan miński 1672/1673 – ok. 1678		tak			
16. Kurcz Stefan, wojewoda brzeski-litewski 1672-1702					tak
17. Radziwiłł Dominik, podkanclerzy lit. od 1681					tak

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie:

Archiwum Radziwiłłów: dz. II, nr 1719.

Archiwum Publiczne Potockich: nr 33, 103, 324.

Biblioteka Księżąt Czartoryskich w Krakowie: rkps 176, 421, 423.

Muzeum Narodowe w Krakowie: rkps 169.

Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku: rkps 385.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie: rkps 1855.

Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu: rkps 247, 1623, 2998, 2999.

Literatura

Bobiatyński K., *Michał Kazimierz Pac – wojewoda wileński, hetman wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2008.

Bobiatyński K., *Między dworem a opozycją – polityczne dylematy i wybory kanclerza wielkiego litewskiego Krzysztofa Paca w latach 1667-1676*, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej*.

- Magnateria w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 327-349.
- Bobiatyński K., *Nieznana relacja hetmana wielkiego litewskiego Michała Kazimierza. Paca na temat jego polityki wobec planów interwencji szwedzkiej w Prusach Księżęcych w latach 1677-1679*, „Zapiski Historyczne”, 2007, t. 72, z. 4, s. 101-111.
- Bobiatyński K., *Spór o prerogatywy buławy wielkiej litewskiej podczas sejmiku koronacyjnego Jana III Sobieskiego w 1676 roku*, w: *Król Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1674-1683*, red. D. Milewski, Warszawa 2016, s. 155-176.
- Choińska-Mika J., *Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. Problemy komunikacji społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza*, Warszawa 2002.
- Czapliński W., *Rola sejmów XVII wieku w kształtowaniu się kultury politycznej w Polsce*, w: *Dzieje kultury politycznej w Polsce*, red. J.A. Gierowski, Warszawa 1977, s. 42-50.
- Czapliński W., *Sejm w latach 1587-1696*, w: *Historia sejmiku polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 217-299.
- Czapliński W., Filipczak-Kocur A., *Udział senatorów w pracach sejmowych za Zygmunta III i Władysława IV*, „Przegląd Historyczny”, 1978, t. 69, z. 4, s. 665-676.
- Dąbrowski J.S., *Senat koronny. Stan sejmujący w czasach Jana Kazimierza*, Kraków 2000.
- Dzięgielewski J., *Izba poselska w systemie władzy Rzeczypospolitej w czasach Władysława IV*, Warszawa 1992.
- Hołdys S., *Praktyka parlamentarna za panowania Władysława IV Wazy*, Wrocław 1991.
- Kamiński A., *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002.
- Koczeżarow K., *Rzeczpospolita a Rosja w latach 1680-1686. Zawarcie traktatu o pokoju wieczystym*, Warszawa 2017.
- Kołodziej R., „*Ostatni wolności naszej klejnot*”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014.
- Konarski K., *Polska przed odsieczą wiedeńską 1683 roku*, Oświęcim 2017 (reedycja z 1914 roku).
- Konopczyński W., *Chronologia sejmów polskich 1493-1793*, „Polska Akademia Umiejętności. Archiwum Komisji Historycznej”, seria 2, t. 4, Kraków 1948, s. 127-169.
- Korytko A., „*Na których opiera się Rzeczpospolita*”. *Senatorowie koronni za Władysława IV*, Olsztyn 2015.
- Majewski A.A., *Aleksander Hilary Połubiński (1626-1679), marszałek wielki litewski. Działalność polityczno-wojskowa*, Warszawa 2017.
- Maroń J., *Senatorowie na sejmach za Jana III Sobieskiego*, w: *Z przeszłości Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych*, red. K. Matwijowski, S. Ochmann-Staniszevska, B. Rok, Wrocław 1998, s. 43-64.
- Maroń J., *Udział senatorów w obradach sejmowych za Jana III Sobieskiego*, w: *Senat w Polsce. Dzieje i teraźniejszość. Sesja naukowa: Kraków 25 i 26 maja 1993*, red. K. Matwijowski, J. Pietrzak, Warszawa 1993, s. 221-231.
- Matwijowski K., *Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego*, Wrocław 1976.
- Matwijowski K., *Sejm grodzieński 1678-1679*, Wrocław 1985.
- Ochmann S., *Frekwencja senatorów na sejmach za panowania Jana Kazimierza Wazy (1649-1668)*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”, *Historia*, 1988, t. 26, s. 117-129.

- Ochmann-Staniszevska S., Staniszevski Z., *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana Kazimierza Wazy. Prawo – doktryna – praktyka*, t. 2, Wrocław 2000.
- Olszewski H., *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii (1652-1763). Prawo – praktyka – teoria – program*, Poznań 1966.
- Opaliński E., *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587-1652*, Warszawa 1995.
- Opaliński E., *Sejm srebrnego wieku: 1587-1652. Między głosowaniem większościowym a liberum veto*, Warszawa 2001.
- Piwarski K., *Polityka bałtycka Jana III w latach 1675-1679*, w: *Księga pamiątkowa ku czci prof. dr. W. Sobieskiego*, t. 1, Kraków 1932.
- Rachuba A., *Sapieha Benedykt Paweł*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 34, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992-1993, s. 583-591.
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002.
- Szwaba M., *Działalność polityczna Krzysztofa Paca w drugiej połowie XVII wieku*, praca doktorska napisana pod kierunkiem doc. dr. hab. K. Matwijowskiego w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1987.
- Szwaba M., *Między dworem a opozycją. Krzysztof Pac wobec Jana III Sobieskiego w latach 1674-1684*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 1418, Historia CII, 1992, s. 57-62.
- Wierzbicki L.A., *Senatorowie obecni na sejmach i zjazdach w czasie panowania króla Michała (1669-1673)*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 2009, t. 6, s. 73-80.
- Wimmer J., *Wiedeń 1683. Dzieje kampanii i bitwy*, Warszawa 1983.
- Wójcik Z., *Jan Sobieski: 1629-1696*, Warszawa 1994.
- Zakrzewski A.B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI-XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo*, Warszawa 2013.